

Ylva Gislén, Anders Kalat och Anne-Sofie Kalat

Kunskapens villkor

När nu *Fronesis* ger ut ett nummer om kunskap blir det svårt att undvika att peka på kopplingen till det begrepp som gett tidskriften dess namn, *fronesis*. Hos Aristoteles och hans samtida står *episteme* för den sanna kunskapen om världen. *Techne* handlar om den konst och kunskap som ligger i tillverkande och hantverk. *Fronesis* står slutligen för den praktiska kunskapen, den som rör handlingar i den mänskliga världen. Kanske skulle begreppet med våra dagars ord bäst översättas med *street smartness* eller klokskap.

De antika grekernas spekulerande över kunskapens natur var en av startpunkterna för en återkommande diskussion i den västerländska idéhistorien

om vad man kan och bör veta – och varför. En stor del av akademins och den radikala politiska traditionens historia av analyser skulle kunna samlas under detta tema, där kunskapen då som nu betraktats som en tillgång och som ett problem.

Diskussionerna har gällt hur kunskap är möjlig, vad den egentligen består i, hur den uttrycks och i vilket förhållande den står till utomstående faktorer som exempelvis maktrelationer. De har spänt från abstrakta analyser till mer eller mindre konkreta mål för vilken roll kunskapen bör spela i byggandet av det framtida samhället.

Detta nummer riktar uppmärksamheten främst mot kopplingen mellan

kunskap, makt och politik. Denna diskussion är inte ny. Enligt en lätt förenklad historieskrivning träder kunskapen, efter en viss tids sömn under medeltiden, först genom renässansen och sedan mer radikalt efter upplysningen i tjänst hos emancipationen från förtryck och fördomar. Efterhand börjar dock kunskapens frigörande potential och autonomi att ifrågasättas. Detta görs inte minst av tänkare som Marx, Nietzsche och Freud. I dag handlar diskussionen fortfarande i hög grad om relationen mellan kunskap och makt, samt om möjligheten att finna en kunskap som står utanför makten.

Vår tids samhälle beskrivs ibland som ett kunskapssamhälle. Allt fler tillbringar allt större del av sina liv i utbildningsinstitutioner. Behoven av att i större omfattning omstrukturera eller investera i kunskapsinstitutioner har nog aldrig ansetts så stora som nu. Inom politiken diskuteras ständigt hur kriser inom utbildningsväsendet ska lösas eller hur fler ska bli mer välutbildade. På den globala marknaden är en befolkning med goda akademiska meriter ett centralt konkurrensmedel. I de kreativa ekonomierna är kunskap ett allt viktigare kapital och utbildnings- och forskningspolitiken sammanfaller alltmer med tillväxtpolitiken.

Samtidigt som produktionen blir mer kunskapsintensiv betraktas även kunskapen i större utsträckning som en vara. Detta blir tydligt genom de många juridiska strider som i dag utspelar sig kring immateriella rättigheter – allt

ifrån patentering av biologiskt liv till frågor om fildelning. Men även om det finns krafter som vill undandra kunskapen från det allmänna, genom patent och stärkt immaterialrätt, har dagens informationssystem gjort det möjligt att skapa och få tillgång till en stor om än svåröverskådlig kunskapsbank.

Kunskap och sanning

Detta nummers första avsnitt har rubriken *kunskapsbegreppet*. En rad texter förhåller sig till de senaste årens fundamentala kritik av traditionella kunskapsteoretiska förståelser av *episteme* – den absoluta och objektiva formen av kunskap.

Den franske vetenskapssociologen Bruno Latour diskuterar i texten *Från sakligheter till angelägenheter* skiljelinjen mellan vetenskaplig kunskapsproduktion och politik. Denna har sedan Platons tid varit ett närmast fundamentalt kriterium för alla sanningsanspråk. Latour pekar på att denna skiljelinje skapades med intentionen att kortsluta de politiska processerna och hävdar att den i dag inte längre är möjlig att upprätthålla. Här handlar det om hur en mer objektivistisk kunskapssyn står i motsättning till det osäkra sökande som i själva verket mycket påminner om sammanfogandet av en gemensam värld i demokratiska politiska processer.

Ett feministiskt förhållningssätt till vetenskapen kan också den medföra en problematisering av den oskyldiga förståelsen av kunskap. Redan den tidiga kvinnorörelsen menade att frågor om

kunskap samtidigt är frågor om makt. Inte minst visade de på hur vetenskap och teknologi griper in på en vardaglig och konkret nivå i kvinnors liv, i fråga om till exempel preventivmedel, förlösningar och hushållsteknik.

Ifrågasättandet av de patriarkala maktstrukturer och maktanspråk som man såg i dessa ingrepp ledde dock ganska snart till mer grundläggande diskussioner kring hur kunskap grundas och legitimeras. Exempelvis skärskådade man de begreppsliga dikotomier inom det västerländska vetenskapliga tänkandet som ställer kultur mot natur, tanke mot kropp, förnuft mot känsla, objektivitet mot subjektivitet, offentligt mot privat. I sådana dikotomier associeras det första ledet till maskulinitet och dominans, medan det andra ledet associeras till femininitet och antingen hot eller underkastelse.

Man drog slutsatsen att jämlik representation och en ökad andel kvinnor inom viktiga samhällsinstitutioner inte var tillräckliga medel för att åtgärda skevheten. Snarare låg problemet i den västerländska bilden av vad som är giltig kunskap. Den inflytelserika feministiska vetenskapsteoretikern Sandra Harding menar till exempel att den traditionella kunskapsteorins svårigheter med kvinnan som kunskapande subjekt inte bara handlar om vem som anses vara legitim som forskare eller akademiker. Det handlar snarare om att kvinnor som individer utgör störningar i tanke-systemet, där vissa sorters kunskaper dels ses som bättre än andra, dels kopp-

las starkt till kön. Harding understryker att förment neutrala begrepp som objektivitet, teori och generalisering är laddade med en historia som är allt igenom politisk. Genom dessa begrepp framställs vissa sorters handlingar, vissa sorters kunskap och vissa sorters vetare som mer värda än andra.

Parallellt med en kritisk analys av västerländsk akademisk kunskapsproduktion har det inom feminismen förts en diskussion om möjligheterna till en kunskapsproduktion på andra premisser. I texten *Kan vi säga som det är?*, som finns med i detta nummer, diskuterar sociologen Caroline Ramazanoğlu och socialforskaren Janet Holland de två huvudlinjerna inom den feministiska epistemologiska diskussionen. Den ena linjen tar sin utgångspunkt i den radikala förändringspotential som den kvinnliga erfarenheten erbjuder i förhållande till den konventionella kunskapsteorin. Den andra har snarare lierat sig med en mer allmän socialkonstruktivistisk kunskapssyn. Utifrån den senare framstår positionen »kvinna« och begrepp som »kvinnlighet« som djupt problematiska, vilket understrukits av teoretiker inom till exempel *black feminism* och postkolonial feministisk teori. Ramazanoğlu och Holland pekar på att båda dessa positioner ifrågasätter det som tidigare ansetts som självklara anspråk på sanning och vägar till objektiv kunskap, men att de däremot är sinsemellan djupt motsägelsefulla. Med exemplet våldtäkt visar de på denna motsägelsefullhet. I samband

med sådana handlingar kan dekonstruktionen av generella sanningsanspråk och acceptansen för en mångfald tolkningar leda till att det blir omöjligt att överhuvudtaget auktoritativt hävda något, vilket ytterst får faktiska konsekvenser för människors liv.

Även i den franske sociologen Pierre Bourdieus text *Kritik av det skolastiska förnuftet* (som är ett utdrag ur hans till svenska ännu oöversatta »*pascalska meditationer*«) möter vi en komplex syn på kunskap, makt och kunskapens emancipatoriska potential. Bourdieu menar att det inte är så enkelt att olika intressen perverterar kunskapens annars rena natur. Denna form av partiskhet är tvärtom den allra enklaste att avslöja. Det är i stället själva spelet i sig som perverterar kunskapen: de regler som ingen kan ifrågasätta, eftersom även själva ifrågasättandet (vetenskapens grundvillkor) är en del av dessa regler. Denna typ av fält för kunskapsproduktion är dock betingad av specifika historiska och kulturella omständigheter, där »friheten att leka« är central. Bourdieu leker själv med tvetydigheten i ordet skolas ursprung (*skholè*). Han vill dock inte relativisera den möjlighet till kunskapsökande som frigjorts i dagens samhälle. Det handlar om att radikalisera ifrågasättandet snarare än att hävda att det fria kunskapsökandet blott och bart är en spegling av ett eller annat intresse. Bourdieus strategi är alltså dubbel: att »avslöja« spelets villkor, men att samtidigt använda sig av vissa av spelets möjligheter.

Den som har, åt honom skall varda givet?

När frågor om kunskap formuleras som frågor om utbildning får de genast en mycket mer konkret innebörd, men samtidigt leder detta in på mer komplexa frågor om relationerna mellan utbildningssystem, individ och samhälle.

Utbildningen, ett slags kunskapens institutionaliserade eller formaliserade system, är tvehövdad. Å ena sidan visar många studier hur sociala ojämlikheter vidmakthålls och reproduceras genom utbildningens organisering enligt principen »den som har, åt honom skall varda givet«. Man kan till exempel se att den sociala snedrekryteringen till högre studier består trots allehanda insatser, som utbyggnad av antalet högskoleplatser eller skapandet av fler ingångar till högskolestudier. Å andra sidan kan utbildningsväsendet även beskrivas som en kraft som verkar i motsatt riktning, ett instrument med potentialen att omfördela och utmana rådande maktordningar. Utifrån en sådan föreställning går det att förstå såväl den tidiga arbetarrörelsens skapande av folkbildningsinstitutioner som tilltron inom dagens vänster till att utbildningen kan utjämna klyftor och inkludera uteslutna grupper.

I Sverige finns en gedigen tradition av att, med utgångspunkt från dessa båda analysnivåer, undersöka var människor från olika socialgrupper återfinns i ett hierarkiskt ordnat utbildningssystem. I sociologen Mikael Börjessons

bidrag *Transnationella utbildningsstrategier och nationella logiker* tillförs emellertid ytterligare en dimension för att bättre fånga de komplexa logiker som präglar studenternas utbildningsvägar. Med hjälp av Bourdieus kapitalbegrepp undersöker Börjesson vilka studenter som bedriver utlandsstudier och vart de söker sig. Men han undersöker också vilka resurser studenterna har med sig när de påbörjar sina högre studier och hur de omsätter och förstärker dessa vid olika nationella eller internationella lärosäten. Genom att analysera individernas nedärvda och förvärvade resurser på ett mer finkornigt sätt – exempelvis genom att särskilja studenter med goda sociala resurser från dem som har meritokratiska tillgångar – visar Börjesson att studenternas ökade rörlighet över världen bidrar till att stärka hierarkierna inom landet. Samtidigt förlorar de nationellt dominerande lärosätena sin absoluta topposition när de förs in i en internationell rangordning.

Om Börjessons text diskuterar hur kunskapen stratifierar, utifrån de studenter och lärosäten som kan beskrivas som del av en elit, väljer Sue Jackson i sitt bidrag att studera kunskapens stratifierande principer från ett annat perspektiv. I texten *Livslångt tjänande: Arbetarklasskvinnor och livslångt lärande* analyseras lärande och kunskapsproduktion bortom utbildningsinstitutionernas murar. Utgångspunkten för hennes analys är diskussionerna kring det så kallade »livslånga lärandet«. Jackson pekar på att ifrågasättandet av utbildningsväsen-

dets ensamrätt på (re)produktion av kunskap lätt blir till ett påbud om individers nödvändiga fortbildning. Frågan om vilka individer som har den tid och ekonomi som krävs för att kontinuerligt investera i förnyade kunskaper och färdigheter – och vilket liv som dessa kunskaper ska omsättas i – är central.

Jacksons text lyfter fram det faktum att arbetarklasskvinnors livserfarenheter i hög grad är orienterade mot omsorg om andra. De präglas av strategier för att hantera tunga arbetsuppgifter och klara sig med en begränsad inkomst. Även om analysen bygger på empiriska studier gjorda i Storbritannien, ett land med betydligt större klassklyftor än Sverige, visar den ändå tydligt på vikten att fördjupa diskussionen om ett vidgat lärandebegrepp även i vårt land. Detta är inte minst viktigt för att problematisera hur det »livslånga lärandet« i praktiken samspelar med människors livssituation och hur kunskap definieras och värderas i förhållande till dessa förutsättningar.

Kunskapsinstitutioner: visioner och intentioner

Om Jackson pekar på de hinder som människor i en arbetarklassposition många gånger möter, anknuter två av texterna i nästa avsnitt till den tidiga arbetarrörelsens visioner om bildning av och genom folket. Med Henrik Nordvalls artikel *Oscar Olsson, arbetarklassen och kulturarvet* presenteras och problematiseras en programförklaring av »studiecirkelns fader«: *Studiecirkelarbetet*

– *Folkkrörelse eller utvalt sällskap?* I denna text, som ursprungligen publicerades 1918, argumenterar Olsson för att folket ska undvika osedliga och onyttiga fritidsvanor för att i stället i kollektivets gemenskap erövra det bildningsarv som »tillhört» borgerskapet. Parallellt framträder studiecirkeln som en frigörande och stärkande strategi för att förbättra arbetarklassens position i ett ojämlikt samhälle. Därmed blir den också ett alternativ till den utbildningssektor, vars innehåll och metoder framstår som främmande för många.

Drömmen om ett annat, mer jämlikt svenskt samhälle har också ofta formulerats i visioner som rör det formella utbildningssystemet. Att svenska tonåringar i dag knappast kan undgå att bli gymnasieelever (även om inte lika många lämnar skolåren med både studentmössa och fullständiga betyg) kan utan tvekan ses som ett resultat av politiska beslut. Samtidigt pekar det på svårigheterna för individer att välja andra vägar än den formella utbildningen, på att utbildning många gånger blir ett sätt att dölja eller skjuta upp arbetslösheten i de förändrade ekonomierna i Nord.

I den politiska diskussionen och i utbildningsdokument som läroplaner och propositioner kan man se hur antaganden om människans beskaffenhet och visioner om framtiden omsätts i undervisning och utbildning. Balansen mellan att tillgodogöra sig en kunskapsmässig kanon och att få resurser för att kritiskt problematisera denna och göra egna reflektioner är ett tydligt exempel på en

fråga som aktualiserar både människosyn och visioner. Även om detta diskuterats mindre i Sverige har debatten varit påtaglig i exempelvis USA och nu senast i Danmark, där stadfästandet av en litterär kanon av många kopplats till ökande nationalism och främlingsfientlighet.

Inom arbetarrörelsen har det funnits en grundtanke om att alla socialgrupper ska ha rätt att erövra kunskap och att det ska finnas en mångfald av vägar som leder dit. Under de senaste decennierna har man dock i allt högre utsträckning uppfattat högskolan som det främsta politiska instrumentet för att uppnå detta. Idén om »den öppna högskolan» – som bygger på målsättningen att människor från en mängd sociala och etniska bakgrunder ska kunna ta del av kunskapens frukter – har i dag i stort sett ersatt den mer diversifierade idén om folkbildning.

I artikeln *Från arbetarklass till kvinnor – och tillbaka?* undersöker sociologen Anett Schenk den socialdemokratiska utbildningspolitiken. Särskilt vid en internationell jämförelse har Sverige satsat på att alla människor oavsett bakgrund ska ges lika tillgång till högre utbildning. Men om arbetarklassen stod i centrum för sextio- och sjuttioalets politiska strategier så övertog kvinnorna denna plats under de följande två decennierna. Flickor och kvinnor har också erövat allt fler av de tidigare manligt dominerade domäner, samtidigt som utbildningsvägarna inom skola och högskola fortfarande är synbart könskodade och professorerna i huvudsak är män – dessutom i större ut-

sträckning än i andra europeiska länder. Men paradoxerna är fler. Internationella studier tyder på att kunskapsskillnaderna mellan svenska elever är förhållandevis små om man jämför olika socialgrupper. Samtidigt utgör elevernas och studenternas klassbakgrund den enskilt starkaste förklaringsfaktorn för att förstå stratifieringen av såväl utbildningsresultat som arbetsmarknad.

Utbildningsfrågor har alltså en lång historia som politiskt instrument. Sociologen Mats Benner tar i sin text *Vetenskap, makt och politik i framtiden* de många kontroverserna kring den före detta utbildningsministern Carl Tham som utgångspunkt för att resonera om hur även forskning under det senaste decenniet kommit att betraktas som ett politiskt styrinstrument. När krav på innovationer ställs på forskningen förlorar samhällsvetenskap och humaniora mark till naturvetenskap, medicin och teknik – ämnesområden som i dag står bortom partipolitiska kontroverser och betraktas som viktiga byggstenar för välfärdsstaten. Talet om konkurrens och akademiska eliter ska alltså ses i ljuset av de nya globaliserade ekonomierna.

Det digitala kunskaps-samhället

I det sista och avslutande avsnittet av detta nummer görs en annan koppling mellan de nya globaliserade ekonomierna och produktionen av kunskap. Greig de Peuter och Nick Dyer-Witheford redovisar i texten *En lekfull mängd?* under-

sökningar av arbetare i dataspelindustrierna. De visar hur nya och för individen ofta förödande relationer till arbetsplatsen och arbetets innehåll byggs för att säkra tillgången till samma individers kreativitet och ofta mycket individuella kompetenser. Men de visar också hur det lekfulla, immateriella arbetet också rymmer ett motstånd mot kontrollförsöken, där den öppna källkodens möjligheter att dela och modifiera kunskap rymmer en tänkbar förändringspotential.

David F Nobles text *Digitala examensfabriker – automatiseringen av högre utbildning* har rönt stor uppmärksamhet i den amerikanska universitetsvärlden. I denna text diskuteras en dystrare aspekt av det digitala kunskapsamhället, nämligen vad som händer med utbildningar när kunskap och överförandet av kunskap i enlighet med de kreativa ekonomiernas logik börjar betraktas som en vara. Noble visar hur överföring av föreläsningar till digitala videofilmer, webbpublicering av läromedel och distansundervisning inte bara blir ett sätt att göra den individuella läraren kontrollerbar och till och med överflödig. Dessa nya tekniker blir också ett sätt att sälja sämre undervisning till allt fler utan att detta slags vara egentligen efterfrågas av några andra än underfinansierade lärosäten och industrier som säljer mjukvara och hårdvara.

* * *

Samtliga texter i detta nummer rymmer en rad olika infallsvinklar på kunskap: alltifrån relativt abstrakta resonemang kring vad som är möjligt att veta till

konkreta frågor om vart utbildningssystemet är på väg. Men skillnaderna ligger inte bara i de olika infallsvinklarna eller de olika filosofiska utgångspunkterna. Det handlar också om en olikhet i graden av inzoomning: från betraktelser av vår samtid som ett gigantiskt kollektivt forskningsexperiment till diskussioner om den enskilda studiecirkeln.

Inte desto mindre hoppas vi att texterna ska fungera som ett olikfärgat prisma och bidra med nya perspektiv på och diskussioner om det som ibland, måhända slarvigt, har kallats det nya kunskapssamhället. Och kanske även som ett bidrag till *fronesis*: kunskapen och förmågan att handla i detta nya.